

КРИТИКО-БИБЛИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД НА ПРЕВОДНАТА ФИЛОСОФСКА КНИЖНИНА У НАС (1878 – 1944)

В настоящото изследване, с което не претендираме за изчерпателност, ние си поставяме задачата да илюстрираме в критико-библиографски план процесите в книгоиздаването на философската книжнина от Освобождението до 1944 г. Прави впечатление, че към творчеството на най-видните мислители – от класиците на античността до модерните философски направления, интерес проявяват, наред с утвърдените частни книгоиздатели като Стоян Атанасов, Иван Говедаров, Георги Бакалов, Христо Г. Данов, Светослав Славянски и др., и държавни институции в лицето на Министерството на народното просвещение, Софийския университет, Управлението на Варненския гарнизон. Особено внимание на формиращата се книгоиздателска традиция при преводната философска книжнина обръща специализираното списание “Философски преглед”, което отразява по подобаващ начин – с рубрики, рецензии и анотации противашите в тази посока процеси. Немалък дял в подготовката на издателските процеси на този тип книжнина имат преводачите у нас, които са nerядко издатели и съиздатели – Рачо Стоянов, Руси Русев, Гаврил Кацаров, Георги Бакалов, Матей Геров, Атанас Далчев, Никола Г. Минчев, Велчо Т. Велчев, Владимир Шишманов, Иван Дейков, Иван Г. Икономов, Иван Ст. Визирев, Борис Митов, Йоаким Бакалов, Александър Балабанов и др. Част от преводачите са творци на научното и художественото слово – учени, драматурзи, писатели. Преводите по-често са от оригинала, но не липсват и опосредствани преводни издания от руски и други европейски езици. Става практика преводът да се редактира и сравнява с оригинала, макар все още да са налице някои пропуски и отклонения от оригиналния текст.

Издаването на преводна философска книжнина е предпоставка за формирането на нови и актуални за българската читателска аудитория библиотечни поредици, предимно с научно-образователна и културно-просветна насоченост: “Класическа библиотека”, “Библио-

тека за самообразование”, “Безсмъртни мисли”, “Психофизиологическа библиотека”, “Съвременни знания”, “Футекова всеобща библиотека”. Започват да излизат и добре оформени учебници по етика и въведение във философията, обикновено в превод от немски и руски. Тематично преводната книжнина включва въпроси на етиката, естетиката, психологията, историята на философията, различните съвременни философски направления, социологията и др. Книгите внасят нови знания в съкровищницата на преводната литература у нас и провокират практически научни общообразователни и културни интереси у родната читателска аудитория, давайки ценен принос в българската култура.

Преводната философска литература се появява в България в първите години след Освобождението и до 1944 г. се утвърждава с едно постоянно и водещо място сред богатата и многообразна палитра от преводни издания, които са във фокуса на родната издателска дейност. С издаването на авторите философи от античността до модерните за XIX – XX век мислители се заемат както частни издателства, отделни преводачи, книжари или печатници-издателства, така и държавни и обществени институции. Липсва строга закономерност в процеса на формирането на преводната философска литература, но при преводите и реализацията на книгата се включват както по-малко известни, така и водещи издатели и творци на българската книжовност.

Основна част от античната философска литература прониква у нас след 1900 г. Издават се най-известните автори от древността, които се изучават в гимназиите и Софийския университет. Преобладават преводи на оригиналните съчинения от старогръцки и латински, а също и опосредствано преведени – от френски, немски, руски.

Интересно е да проследим как по-популярни у нас автори се появяват на книжния пазар. През 1904 г. например издателство “Ново слово” – София, отпечатва в печатница “К. Чинков” в столицата съчиненията на **Сократ** “Великият светилник на древността” в превод от руски на М. Василев (52 с. 16⁰). В превод на Стефан Андрейчин месечното списание на толстоистите и вегетарианците в Бургас “Възраждане” издава през 1907 г. брошурата на **Платон** “Смъртта на Сократа” (13 с. 8⁰ – Възраждане. № 35). Следващото съчинение на Платон “Апология на Сократа” е публикувано от преводача Н. Соколов (Г. Бакалов) през 1914 г. с помощта на софийското издателство “Знание”

(печ. Ив. Игнатов: 64 с. 16⁰ Нова университетска библиотека № 125). Книгата “Апология на Сократа” бива издадена и от Министерството на народното просвещение през 1925 г. в превод от старогръцки на Гаврил И. Кацаров (Държ. печ. 45 с. 8⁰). Това издание поставя началото на “Класическа библиотека” (№1), реализирана от министерството в продължение на няколко години. Второто издание на тази книга е осъществено през 1943 г. от софийското издателство “Т. Ф. Чипев” (50 с. 160, 3000 тир. – Bibl. gr. et lat.) Друго съчинение на Платон – “Федон или За душата” Министерството на народното просвещение издава през 1925 г. под номер 2 в “Класическа библиотека”, като го печата в столичната Държавна печатница (86 с. 16⁰). Преводът от старогръцки и научният коментар са на университетския преподавател Александър Балабанов. Но министерството издава още една книга на Платон – “Критон и Евтифрон”, в “Класическа библиотека” № 9, в превод от старогръцки на Боян Ботушаров (С., Държ. печ. 50 с. 16⁰). Тиражът на тази книга е значителен за философска поредица – 5000 екземпляра. Посочените преводни издания свидетелстват за подчертан интерес към творчеството на Платон и Сократ. Основоположникът на обективния идеализъм, Платон, оказва влияние върху редица мислители от по-късни епохи, тъкмо затова българските издатели и дори една официална институция в лицето на Министерството на народното просвещение се заемат, очевидно с културно-просветни и образователни цели, да популяризират – понякога в значителни за времето тиражи, неговото творчество.

Великият Платонов ученик – **Аристотел**, е преведен от старогръцки с увод и научен коментар на Г. И. Кацаров, с книгата си “Атинската държавна уредба”. Изданието от 82 с. излиза в София през 1904 г., реализирано от Българско книжовно дружество, фонд “Напредък”, който очевидно стимулира издаването на подобен тип научни и философски съчинения. Печата се в Придворна печатница “Братя Прошекови” и е включена в поредицата на фонда “Българска библиотека” № 5. До края на Втората световна война излиза само още едно издание на този автор – “Поетиката на Аристотеля” – през 1943 г. Книгата в обем 152 с. представлява пълен превод от старогръцки с литературно-критичен увод и коментарни бележки на Кръстьо Генов и Петър Радев. Изданието е осъществено от софийското издателство “Хемус” и отпечатано в печатница “Едисон” в столицата. Книгата се дава на българските читатели като безплатна премия от библиотека “Литературно самообразование”, г. II, 1942/1943.

Луций Аней Сенека за пръв път е издаден през 1914 г. с творбата „Избрани писма“, включена в „Библиотека за самообразование“, г. V, кн. 10 на софийския издател Стоян Атанасов (176 с. 8⁰). Преводът от френски е на драматурга и белетриста Рачо Стоянов. Едва след войните, през 1926 г. в Държавната печатница излиза книгата на Сенека „За краткостта на живота“, в превод от латински на Димитър Дечев (37 с. 16⁰). Поставена е в „Класическа библиотека“ №3. В същата библиотека поредица под № 6 и в същата печатница е издадена книгата на Сенека „За щастливия живот“ в превод от латински на Руси Русев (34 с. 8⁰). Тиражът е 5000 екземпляра, свидетелстващ за нараснал интерес към тази библиотека със съчиненията на класическите философи от античността.

През 1914 г. столичният издател Стоян Атанасов публикува „Размишления към самия мене“ от **Марк Аврелий**, в превод на Рачо Стоянов. Книгата е включена в „Библиотека за самообразование“, г. VII, кн. 10 (122 с. с прилож. 30 с.) По-късно, между двете световни войни, се появяват преводи на **Конфуций**. Интересно е, че първият превод от френски на М. Бохачек излиза като книга със заглавие „Избрани страници“ в оряховската печатница „Труд“ едва през 1926 г. (62 с. 8⁰) и е вписана в библиотека „Обществен живот“ № 3–5. Много по-солидно издание прави столичният издател Светослав Славянски с книгата си „Безсмъртните мисли на Конфуций, представени от Рихард Вилхелм“ (С., Литопечат, 1942. 255 с. с 1 л. портр. 16⁰). Книгата се появява в популярната поредица „Безсмъртни мисли“ № 11, в значителен тираж от 5000 екземпляра. Данни за китайския мислител от античността (551 – 479 г. пр. н. е.) се съдържат в биографично-есеистичната книга „Конфуций и Мохамед“, в превод от руски, издадена в София през 1898 г. от известния столичен издател Иван Г. Говедаров и сие, в библиотека „Велики мъже“. В книгата са включени биографични очерци на Джеймс Ледже за Конфуций и на Велхаузен за Мохамед (47; 53 с. 2 л. с портр. 16⁰).

До 1944 г. биват издадени и три съчинения на **Лукиан**. „Диалози на куртизанките“ с предговор от Пиер Луис и превод на Георги Бакалов излиза от името на софийското издателство „Знание“ през 1912 г. (69 с. – Нар. библ. № 93). „Разговори на мъртвите“ в превод от новогръцки на А. И. Дочков, е отпечатана през 1920 г. в Пловдив от книгоиздателство-печатница „Отец Паисий“ (110 с. 16⁰ – Худож. библ. № 277), а „Избрани съчинения“ на Лукиан в превод от старогръцки

на Гаврил И. Кацаров биват издадени през 1928 г. от Министерството на народното просвещение, като са отпечатани в Държавната печатница в тираж 5000 екземпляра. Книгата е включена под № 7 в “Класическа библиотека” (56 с. 16⁰). Същото министерство издава книга I – II на “Превръщания” от **Публий Овидий Назон**, в превод от латински на Крум Димитров (С., Държ. печ., 1926. 66 с. 16⁰). И тази книга е включена в “Класическа библиотека” № 4. През 30-те години Овидий отново е издаден. В 1937 г. Димитър Дечев извършва съставителство на избрани отделни части от “Метаморфозите на Овидий”, като под това заглавие книгата излиза под формата на учебно помагало – “четиво” за седми и осми прогимназиален клас, част I. Преводач и издател е Атанас М. Танчовски (Пловдив, 1937. 80 с. 16⁰ 1000 тир.). Второто издание също е отпечатано в Пловдив през 1939 г. в печатница “Солидарност”.

В началото на века се появяват и първите преводи на съчиненията на видни философи **от епохата на западноевропейския Класицизъм и Века на Просвещението**. В 1902 г. във Варна е публикувана една кратка брошура биография “Роберт Оуен” в превод от полски, направен от издателя Георги Бакалов, който издава книжката в своята библиотечна поредица “Книжки за народа” № 22. Обемът е едва 15 страници при формат 16⁰. През 1907 г. столичното издателство-печатница на Стоян Атанасов публикува в своята “Библиотека за самообразование”, г. I, кн. 5, съчиненията на **Шарл Луи дьо Секонда Монтескьо** “Размишления върху причините за величие и падение на римляните”, в превод от френски на Матей Геров (129 с., II, 28 с. 8⁰), като книгата включва и съчинението на Е. П. Турнерели “Развалините на българ и древните българи”. Част от тиража в двете части обаче са с отделни корици.

В 1906 г. печатница “Братя Златеви” в Русе отпечатва брошурата на Кр. Недин “Няколко думи върху педагогическите възгледи на Джон Лока” (32 с. 8⁰). Много по-късно, едва през 1942 г., в библиотека “Безсмъртни мисли”, № 7 и № 10, са публикувани от софийският издател Светослав Славянски “Безсмъртните мисли на Паскал. Представени от Франсоа Мориак” (223 с. 1 л. портр. 16⁰) и “Безсмъртните мисли на Монтен. Представени от Андре Жид” (предг. от Мих. Арнаудов, превод на Атанас Далчев от оригинала (193 с. 1 л. портр. 8⁰)). И двете книги биват отпечатани в голям тираж – 5000 екземпляра, което сочи устойчив интерес към поредицата, където излизат книгите на най-значимите представители на световната философска мисъл.

През 1943 г. е публикувана книгата на Александър Николов Пъдарев “Жан Жак Русо против демократичната индивидуалистично-либерална държава” и в основата си съдържа отговор на автора в правно-политическата полемика с професорите Баламезов и Владикин. В същата библиотека под № 1 Светослав Славянски издава “Безсмъртните мисли на Русо. Избрани от Ромен Ролан.” Тази първа книга от поредицата с немалък обем, 243 с. на формат 8⁰, е отпечатана в софийската печатница “Полиграфия”. Независимо от големия тираж – 3500 екземпляра, книгата се изчерпва и през 1941 г. се налага да се правят още издания на превода, под редакцията на Светослав Славянски.

Освен от тази добила популярност поредица съчиненията на **Жан-Жак Русо** биват издавани и от провинциални издатели във Велико Търново и Пловдив. Първият превод на “Емил или Върху възпитанието” излиза в търновската печатница-издателство “Н. М. Церовски” през 1906 г. (140 с. 16⁰). Преводач е Никола Г. Минчев. Същата книга година по-късно е издадена от столичното издателство “Глобус” в превод от френски на Николай Николаев. Към изданието е обособено приложение “Помогнал ли е напредъкът на науките и изкуствата за подобрене на нравствеността” (530, 4 с. 1 л. портр. 8⁰). Популярното политическо съчинение на Русо “Обществен договор” получава своеобразна вариативност, излизайки в четири различни издателства в един доста голям период – от 1887 до 1939 г. Така още през 1887 г. в превод от френски на Велчо Т. Велчев е публикуван в две части “Обществения сговор или Принципите на политическото право” (Пловдив, печ. Ив. Найденов и сис, 60 с. 8⁰). Очевидно това е съкратен вариант, затова през 1896 г. Дико Йовев превежда и издава книгата с ново заглавие в по-разширен вид: “Обществен договор или Начала на политическото право” (С., печ. Напредък. 138 с. 8⁰). И издателят Стоян Атанасов включва същата книга в своята “Библиотека за самообразование”, г. VI, кн. 7/IV, 132, 135–146 с., прев. К. С. С.). Под редакцията на Сава Гановски през 1939 г. в софийската печатница на В. Иванов е отпечатан “Обществен договор или Принципи на политическото право” (XXXII, 152 с. 1 л. портр. 8⁰ 2000 тир.). Несъмнено идеите на Русо, един от ярките представители на плеядата мислители, формирали идейната основа на Века на Просвещението в Западна Европа и най-вече във Франция, остават актуални и десетки години след като с отшумяла Великата френска революция, звучат съвремен-

но за няколко поколения българи, което се отразява и в националния книгоиздателски процес. Но видният френски мислител се появява у нас с още едно съчинение „Жан Жак Русо и неговите принципи. Извадки.“, издание на Асен Цанков (С., печ. Полиграфия, 1933, 45 с. 16⁰). Книгата е издадена в значителен тираж – 4000 екземпляра, и е включена под № 4–5 в популярната библиотека „Демократическа просвета“. Всички тези издателски прояви сочат едно трайно присъствие у нас на френския философ, чиито съчинения се вписват между най-значимите прояви на българските книгоиздатели за един период от половин век, за да вълнуват със значимостта на нравствени и естетически прозрения поколения български читатели, да възпитават един по-друг, нов тип европейско светоусещане за ценностите.

През 1901 г. издателство-печатница „Христо Г. Данов“ в Пловдив издава една книга на Славчо Цанков Кесяков, чиято първа част е озаглавена „Джордано Бруно. Живот, учение и списания на тоя философ.“, а втората част е отправена в съвсем друга тематична посока – публикация на поемата „Пияница“ (168 с. 8⁰).

Друг превеждан и издаван у нас автор е френският учен **Габриел Компейре**. Книгите му се превеждат от преводачи като Владимир Шишманов, Тодор К. Танев, Иван Дейков, Никола Лазаров и се издават през 90-те години на XIX век и началото на XX век най-вече от пловдивското издателство-печатница „Христо Г. Данов“. Само едно издание е осъществено от търновския и по-късно варненски издател Коста Евстатиев Кумбев. През 1896 г. Хр. Г. Данов издава първата, теоретична част на учебника на Г. Компейре „Основите на елементарната психология. Натъкмена за възпитанието.“ (215 с. 8⁰), а година по-късно и втората, практическа част (5, 159 с. 8⁰), която вече носи заглавието „Елементарна психология“. Преводачи на първата част са Тодор К. Танев и Ив. Дейков, а на втората Никола Лазаров и Тодор Танев. Година по-късно Хр. Г. Данов издава и друга книга от същия автор – „Учебник по етика“, преведен със съкращения от Вл. Шишманов (158 с. 8⁰). Книгата има и второ издание от 1910 г. В 1903 г. издателят Коста Евстатиев публикува в превод от френски на Ив. Г. Икономов и печата във варненската печатница „Взаимност“ книгата на Г. Компейре „Идеите на Ж. Ж. Русо върху възпитанието“ (98 с. 8⁰). Стремешът е с това изследване върху великия френски философ да се представят пред българската читателска аудитория възгледите и идеите на един от най-значимите представители на Века на Просве-

щението, подготвили Великата френска революция. Книгата излиза в поредицата “Образователна библиотека” под № 17.

Аполинари Ковалнишки е познат със седем преводни книги (две от тях преиздавани), в преводи от руски. Съчиненията му имат характер на популярна богословска книжнина, в която авторът се опитва да направи достъпни християнските ценности за читателя, като същевременно прави паралели с достиженията в биологията и философията. Книгите са публикувани от издатели във Велико Търново, Стара Загора, Ловеч, Карнобат. Заслужава внимание книгата “Сократ и Исус Христос. Биографично характеристично сравнение”. Преводът е на Ив. Ст. Визирев от Габрово. Издател е преводачът, но самото отпечатване става през 1885 г. във В. Търново в печатницата на Киро Тулешков (78 с. 8⁰). В приложението на книгата “Человеческото и божествено произхождение на Исуса Христа според евангелистите Матей, Лука и Йоана” ясно личи авторовият замисъл. Тази и други негови книги са оформени в библиотека “Полезни книжки с духовно-нравствено съдържание”.

През 1895 г. севлиеиската печатница-издателство “П. Мутафов” публикува книгата на Александър Михайлович Скабичевски “**Димитр Иванович Писарев**. Неговата критическа деятелност в свързка с характера и умственото му развитие” (135 с. 8⁰), в превод от руски. Същият автор е издаван през 90-те години на XIX век от издатели във Варна, В. Търново и Пловдив с биографични книги за Н. А. Добролюбов, М. Ю. Лермонтов, Лев Толстой, Пушкин, като акцентира на художествено-философската концепция в творчеството им.

Един от най-издаваните у нас представители на руската философска мисъл е **Пьотър Алексеевич Кропоткин**, идеолог на руския и световния анархизъм. Известни са 40 негови преводни издания, реализирани от български издателства в София, Русе, Хасково, Разград, Стара Загора, Плевен, Севлиево, което сочи, че в тези градове е имало определен интерес към творчеството му. Периодът на издаването е между 1889 и 1931 г., а това също доказва устойчивостта на присъствието на П. А. Кропоткин върху книжния пазар и духовния живот у нас. Наред с книгите, отразяващи тематично анархистичната етика, идеалите на безвластието, радикално-социалистическите идеи, при съставят студии и монографии с политико-икономически и философски характер, дори мемоарни записки. Любопитно е, че първата книга на П. А. Кропоткин – “Към младите”, излиза в превод от френски на Бо-

рис Митов през 1889 г. в старозагорската печатница "Знание" (32 с. 16⁰), като през 1892 г. в севлиевската скоропечатница "П. Мутафов и сие" е направено второ преработено издание, а трето издание се появява през 1896 г., реализирано от същата печатница-издателство. В печатница "Килифарски" в Разград през 1897 г. излиза книгата "Философия и идеал на анархизма" (64 с. 16⁰), а в 1907 г. пак там е отпечатана книга със същото заглавие, което очевидно се явява като второ издание. Един от значимите трудове на П. А. Кропоткин "Етика" (Том I: "Произход и развитие на нравствеността") излиза значително покъсно, през 1923 г. в превод от руски (360 с. 8⁰) в библиотека "Хляб и свобода" № 3. Въобще книгите на П. А. Кропоткин (за който има данни, че е бил и масон), у нас поставят началото или са основни творби на библиотечни поредици: "Анархистична библиотека", "Безвластие", "Хляб и свобода", "Зора", "Мисъл и действие". В последната библиотечна поредица е отпечатано и двутомното издание на П. А. Кропоткин "Великата френска революция 1789 – 1793" (С., печ. Бр. Миладинови. Т. I. 1930. 234 с.; Т. II. 239 с. 8⁰). Книгата проследява хода на революционните процеси по време на съдбоносната и преломна епоха, както и съдбата на мислителите, от чиито идеали се вдъхновяват изпълнителите на огромните обществено-политически преобразования в края на XVIII век.

На творчеството и идеите на видния руски автор е посветена книгата на Ганчо Стефанов Пашев "Новото време и етиката на П. А. Кропоткин", в библиотека "Християнско семейство", отпечатана в столичната печатница "Добруджа" през 1923 г. (57 с. 8⁰). Изданието е отпечатък от сп. "Духовна култура", кн. 18 и 19 от същата година. В наши дни, през 1994 г. Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий" в библиотеката за философска книжнина "Диоген" издаде в превод от руски книгата на Кропоткин "Нравствените основи на анархизма" (264 с. 8⁰).

В края на XIX и началото на XX век у нас излизат и други руски автори на философска книжнина. През 1895 г. като самостоятелна книга, извлечена от сп. "Български църковен преглед" в превод на Йоаким Бакалов, в столичната книгопечатница "Просвещение" е публикувана студията на В. Д. Кудрявцев "Въведение във философията" (67 с. 8⁰). От същия автор, в две части през 1900 – 1903 г., Светият синод на Българската църква издава книгата "Началните основания на философията", която печата в столичната печатница

“Просвещение”. Първата част “Гносеология и естествено богословие” е отпечатана през 1900 г. в обем 220 с., а втората част “Космология, рационална психология и нравствена философия” излиза през 1903 г. в обем 175 с. И трите книги на В. Д. Кудрявцев търсят връзките между философското и богословското познание.

През посочения период се появяват и някои трудове на популярния руски философ **Владимир Сергеевич Соловьев** (1853 – 1900) в областта на естетиката и естетиката. “Социализмът пред съда на етико-гносеологическата и юридическата наука” бива отпечатан в типографията на Спас Попов в Шумен през 1905 г. в превод от руски на Ст. К. Стефанов (47 с. 8⁰), а доста по-късно, през 1921 г. студията “Красотата в природата и общия смисъл на изкуството” в библиотека “Изкуство, литература, философия” на софийското издателство “Слънце” (печ. Слово, 109 с. 16⁰). До 1944 г. излизат само четири книги на Вл. Соловьев. Едва през 1994 г. Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий” във Велико Търново издаде в своята библиотека “Диоген” книга с две от важните съчинения на този руски философ: “Кратка повест за Антихриста. Три речи в памет на Достоевски” (112 с. 16⁰). В послеслова към книгата доц. Росина Данкова уточнява, че заглавието на първата творба на Соловьев е свързано с първия превод на този автор на български с “Късичка повест за антихриста” публикува в поредицата “Библиотека”, приложение на “Църковен вестник” от 1901 г., кн. I и II (из Книжни недели, № 21 1900), като изразява становище за духовно сродство на философско-богословските идеи на Вл. Соловьев и на българския митрополит Климент Търновски (Васил Друмев), а заедно с това уточнява, че преводачът от руски, скрит зад инициалите “Ив. Де-в” е духовно лице с ясно изразено отношение към православното християнство (с. 105 – 109). Изданието е снабдено и с една встъпителна студия, където авторката Р. Данкова разсъждава върху дълбочината и многопосочността на Соловьев като един от най-ярките представители на християнския екзистенциализъм (5–16).

В издаването на философска книжнина след Освобождението се забелязва известна **н е р а в н о м е р н о с т**. Някои придобили популярност особено в Европа представители на философски направления от различни школи, независимо от епохата, в която са живели и творили, у нас проникват с най-важните си съчинения, което говори, че още в края на XIX и началото на XX век българският издател

започва да формира ново знание, научни и естетически критерии у родната читателска аудитория. През 1898 г. например е публикуван основният философски труд на немския философ **Готфрид Вилхелм Лайбниц** „Монадологията“ (128 с. 16^о). Книгата е с встъпителни бележки и в превод от френски на А. Герон. Излиза в разградската печатница на С. Икономов. В подзаглавието е отбелязано, че се публикува „съобразно с ръкописите на ХанOVERската библиотека“. „Монадология“ се появява още през 1714 г. И в българското издание Г. В. Лайбниц обосновава учението си за монадите като неделими духовни субстанции, изграждащи Вселената. Монадите имат възприятие и стремеж, благодарение на което формират подвижност, активност и действеноост на субстанцията, която е неделима, за разлика от материята. Техният брой е неизмерим и безкраен. Макар да не взаимодействат помежду си, монадите са основа на единен, развиващ се и движещ се свят на предустановената хармония. От своя страна, тази хармония зависи от висшата монада – абсолюта или Бога. Така поднесена, книгата на Лайбниц оказва важно въздействие за формиране на знанията по история на философията у българския читател.

Подобни книги, но от автори, живеещи в по-късна епоха, се появяват у нас и в началото на XX век. От позициите на социалдемократическите си възгледи **Карл Кауцки** пише книгата „Етиката и материалистическото разбиране на историята. Един опит“, която бива преведена и издадена под редакцията на Янко Сакъзов през 1906 г. в неговата книжарница „Работническа борба“ (129 с. 8^о). Общо 54 преводни книги на Карл Кауцки, включващи и някои преиздания, са публикувани в България, като при някои от тези издания са правени опити да се тълкува учението на Карл Маркс, Енгелсовият материализъм и емпириокритицизъм, проблеми на философията и тактиката на социалната демокрация. Преобладаващата част от изданията на този автор се печатат в края на XIX и началото на XX век.

В началото на века се появяват и първите добри учебници по етика за висшите училища от чужди автори. Така например „Въведение във философията“ на немския учен **Фридрих Паулсен** излиза през 1906 г. в солиден обем от 466 страници на формат 8^о и с предговор, от издателство „Глобус“. Отпечатан е в столичната печатница „Глобус“, като впоследствие претърпява още две издания (1912 и 1921 г.). През 1912 г. столичното издателство „Глобус“ пуска на книжния пазар и друга книга на Фр. Паулсен – „Система на етиката. С очерк на дър-

жавно право и социология”, в два тома (8^о). Първият том в обем 345 с., с встъпителен предговор, е преведен от руски благодарение на Илия Григоров, а преводът е сравнен с немския оригинал от Захари Футеков. Вторият том обаче е в превод от немски, направен от Стойко Донеv. Тази книга претърпява още две издания – от 1919 г. и от 1921 г. Издателство “Глобус” печата през 1922 г. в печатница “Гутенберг” в София и книгата на Фр. Паулсен “Що е философия?” (71 с. 8^о), в библиотечната поредица “Футекова всеобща библиотека”, № 2. През 1929 г. книжарят-издател Георги Х. Кръстев издава брошурата “Доброто и злото” от Фр. Паулсен (39 с. 16^о), с високия тираж от 3000 екземпляра. Този немски автор присъства в българската философска книжнина с шест преводни заглавия, някои от които са преиздавани и се радват на добър тираж.

Английският философ и социолог позитивист **Хърбърт Спенсър** (1820 – 1903) бива издаван още в първите години след Освобождението и до началото на XX век у нас има отпечатани 10 негови съчинения в областта на етиката, възпитанието, социологията, синтетичната философия. Книгите са издавани от печатници-издателства “Българско знаме” – Сливен, “Спиро Гулабчев” – Русе, “Фотинов” – София, “Спас Попов” – Шумен, “Г. В. Балтаджиев” – Шумен, “А. Д. Паничков” – Свищов, “Труд” – Пловдив, от книжаря-издател Петър С. Ковачев в Русе, книжарница “Наука” – Габрово, сп. “Ново слово” – София. Някои от книгите попадат в библиотечни поредици и поставят началото им – “Психофизиологическа библиотека”, “Съвременни знания”, “Сборник на сп. “Учител”, “Библиотека на сп. “Право дело”. Първата книга на Х. Спенсър е издадена още през 1884 г. в превод от английски на Добри Минков, със заглавие “Възпитание умствено, нравствено и физическо” (Сливен, печ. Бълг. знаме, 280 с. 8^о). Някои от книгите излизат в превод от руски: “За политическото възпитание” (подзагл. “Из научните, политическите и философските му опити”, Русе, скоропечатница “Сп. Гулабчев”, 1891, 22 с. 16^о), “Основания на социологията” (Том II, ч. 2. Прев. от рус. П. Т. Кърджиев, Шумен, Г. В. Балтаджиев, печ. Сп. Попов, 1901. 256 с.). Върху фундаменталния труд на Х. Спенсър “Система на синтетичната философия” през 1901 г. софийската печатница-издателство “Фотинов” публикува един съкратен вариант, направен от Ховард Колинс, очевидно на английски, и преведен на български в този вариант, включващ само 59 с. Така до българския читател достигат основните възгледи на Спенсър

за непознаваемостта и непостижимостта на научното познание в стремежа му да проникне в същността на фактите и явленията, тъй като използва ограничения човешки опит; достигат схващанията на Спенсър за абсолютната реалност като източник и първооснова на човешките впечатления и усещания за еволюцията, служеща при преразпределение на веществото и движението не само в света на живите същества, но и върху всички предмети и явления. В социологическите възгледи на Спенсър, базирани върху разбиранията му за еволюцията, е залегнала органическата теория за обществото. За българския читател в представените преводни издания тази теория звучи еkleктично, защото социологическото знание изхожда от принципите на биологията. Неслучайно заглавията в тази посока са: “Физиология на смеха” (Русе, 1899. 39 с. 8⁰, Психофизиол. библ. № 1), “Увод към изучаването на социалната наука” (С., 1906. 111 с. 8⁰, Библ. Съвр. знания, № 1). Заедно с това преведените съчинения на Спенсър, наред с философията и социологията служат, като ориентир и в посока на развитието на педогогическата мисъл, което говори за многофункционалността на философското знание в контекста на националната книгоиздателска традиция след Освобождението.

Популярният философ-психоаналитик **Зигмунд Фройд** бива издаден със самостоятелно съчинение в България едва през 1927 г., и то с курс лекции, които изнася в “Кларк юнивърсити” в британския град Уорсетър Мас през 1909 г. Книгата е озаглавена “Върху психоанализата. 5 лекции, държани по случай 20 години на Clark university in Vorster Mass през септември 1909 г.” и бива включена в поредицата “Психологическа библиотека” № 2, в превод от немски на д-р Младен Николов (42 с. 8⁰). Отпечатана е в софийската печатница “Пряпорец”. В същата библиотечна поредица, под № 5, през 1932 г. излиза брошурата “Несъзнатото”, също в превод на Мл. Николов. Отпечатана е в столичната печатница “Доверие” в малък обем от 36 страници, но при един атрактивен за времето тираж от 2000 екземпляра. Самият превод обаче не е съвсем прецизен и в рубриката “Философска книжнина на български език” в книжка 5, ноември-декември 1932 г. на сп. “Философски преглед” е отправена критична редакционна реплика, като заедно с това се отбелязва, че “Психологическа библиотека” е предназначена да пропагандира у нас идеите на Фрейда” (с. 482). В същата книжка редовният редакционен сътрудник д-р Кирил Чолаков обнародва студията си “Ролята на несъзнаваната душевност в психо-

анализата на Фройд” (с. 446–464). Правейки критичен коментар върху учението на Зигмунд Фройд, авторът заключава, че “психоанализата престава да съществува заедно с възможността обективно да се обоснове съществуването на несъзнателното в човешката душа. Ние сме убедени, че това никога не ще бъде възможно, което значи, че психоанализата е осъдена рано или късно на забравя.” (с. 464). В същата статия авторът възразява на един от най-видните психоаналитици у нас – проф. д-р Иван Кинкел, който свързва цялостната душевна сложност при човека с нагоните, без да изясни какво е психичното (с. 450) според психоанализата на “своя учител Фройд” (с. 449–450). В статията си д-р К. Чолаков коментира и книгата на Буко Исаев “Въведение в психоанализата на Фройд” (С., Т. Ф. Чипев, печ. Гладстон, 1930. 96 с. 8°, 200 тир.), като сочи, че това издание “желае да запознае българския читател с Фройдовата психоанализа, ала изложението не е достатъчно прегледно, езикът не е стегнат и на много места е прошарен с недопустими грешки”. Независимо от тази критична бележка още в същата 1932 г., когато излиза статията на д-р К. Чолаков, е направено второ издание със заглавие “Психоанализата на Фройд”. Издадена е от Управлението на Варненския гарнизон и е отпечатана в печатница “Морска учебна част” в обем 119 с., като е включена под № 36 в поредицата “Военна библиотека от резюмета, преводи, компилации”. Буко Исаев издава през 1931 г. и книгата “Фройд. Ницше. Толстой. Животът и творчеството на Толстой и Ницше от гледището на Фройдовата психоанализа” (С., Т. Ф. Чипев, печ. Гладстон, 71 с. 8°, 1000 тир.). Както се вижда, книгите на Буко Исаев излизат в немалки тиражи и свидетелстват за един подчертан читателски интерес към учението на Фройд за психоанализата, независимо от някои несъвършенства на превода и редакционното оформление. Все пак книгите с преводните съчинения на самия Зигмунд Фройд или с коментар върху учението му се появяват у нас едва в периода между двете световни войни, когато се засилва като цяло и общият брой на издаваните автори на философска книжнина в България.

В националната философска книжнина след Освобождението **Кант, Ницше и Шопенхауер** се вписват като съвременни и модерни философи и си осигурява едно солидно присъствие в българската книгоиздателска традиция. Основните съчинения на тези автори биват издавани от авторитетни издатели и печатари, известни наши прево-

дачи доказват майсторството си в една нова и специфична тематика, която все още няма своите значими примери за подражание, а за самите издателски екипи на младите и неукрепнали български издателства е изпитание да подготвят най-важното, значимото и приносното в творчеството на немските философи, дали трайно отражение в европейската и световната философска мисъл на XIX век. Затова в настоящото проучване, без да претендираме за изчерпателност, ще се опитаме да направим библиографски преглед и да коментираме как преводната философска книжнина на тримата големи немски автори намира мястото си в репертоара на българските книгоиздатели, за да достигне до широката читателска аудитория.

Тук е редно да уточним, че тези немски философи достигат по различни пътища и в различно време до българския книжен пазар, независимо от това кога се появяват в Германия и Европа техните съчинения. Така например **Имануел Кант** (1724–1804), основателят на трансцендентния идеализъм и на агностицизма, бива издаден със самостоятелно цялостно съчинение – “Към вечен мир”, в превод на Е. Т. Колев и предговор на българския превод от С. Киров едва през 1920 г. Книгата излиза в поредицата “Всеобща библиотека “Просвета” под редакцията на Васил Пундев и бива издадена от столичната печатница-издателство “Военно-издателски фонд” (58 с. 8^о). Едва през 1942 г. издателят и съставителят на библиотеката “Безсмъртни мисли” Светослав Славянски под номер 9 издава книгата “Безсмъртните мисли на Кант, представени от Жулиен Бенда”, в превод и с предговор на Райна Ганева. Отпечатана е в “Литопечат” в столицата в един значителен обем от 280 с. и високия тираж от 5000 екземпляра. Все пак основните съчинения на Кант биват преведени доста години по-късно у нас. Затова пък още в края на миналия век се появяват критико-биографични очерци върху творчеството на немския философ в книгата на Михаил Михайлович Филипов “Имануел Кант. Живота и творческата му деятелност”. Изданието излиза в превод от руски, в две печатници през 1899 г. и с едно и също заглавие – в русенската печатница на Спиро Гулабчев, който вече има опит с издаването на представителите на руската философска мисъл, и във Варна – от книжаря-издател Коста Евстатиев, в превод на Ж. Димитров. И двете издания са с близък обем – 196 и 194 с. и незначително се различават по формата си, като пазят скромнен тираж под 500 екземпляра. През 1911 г. Кръстю Крачунов отделя място за немския философ в обзор-

ния си очерк “Знаменити хора. Бокъл, Бетховен, Дарвин, Кант, Лавоазие, Микеланджело, Нютон, Песталоци, Хумболт, Юго” (48 с. 8^о). Сведения за тази книга черпим обаче от библиографията на автора. Основните публикации на Кант сочат, че той все още не е получил значимо присъствие и по-трудно намира мястото си в българската читателска аудитория, в сравнение със своите следовници Ницше и Шопенхауер. Прави впечатление обаче, че другият виден немски философ – съвременник на Кант, Йохан Готлиб Фихте (1762 – 1814) – представител на немския класически идеализъм и “практическата” философия, отсъства от репертоара на българските книгоиздатели.

В процеса на формиране на родната книгоиздателска традиция със своите произведения отчетливо се откроява представителят на немския волунтаристически идеализъм и ирационализъм **Артур Шопенхауер** (1788 – 1860). Част от книгите, свързани с него, са върху творчеството му, а други представляват негови самостоятелни творби.

Още през 1896 г. Захари Бояджиев превежда и издава като собствено издание книгата на М. В. Уатсън “Артур Шопенхауер. Неговият живот и научната му дейтелност” (80 с. 8^о). През 1912 г. в книгата на Гюстав Флобер “Иродиада. Легенда за свети Юлиан милостивий” в превод на писателя Рачо Стоянов и издадена от столичното издателство на Стоян Атанасов – “Библиотека за самообразование” (год. VI, № 1), е поместена и една притурка на същата библиотека в обем 60 с. със заглавие “Артур Шопенхауер. Човекът. Какво представлява той.” Тази студия е преведена от Матей Геров и в част от тиража е отделена от самото книжно тяло, с обем 28 с.

Първата авторска книга на Шопенхауер на български “Еристика или изкуство за препиране” с предговор и критически преглед, излиза още през 1895 г. от издателство-печатница “Драган Манчов” в Пловдив (64, IV с. 8^о). Преводач от руски е Д. Шопов. До Балканските войни излиза само още една негова книга, издание на столичното издателство-библиотека “Съвременни знания” (№ 2) и печатница “Либералний клуб” с доста пространното заглавие “Мисли. За четенето и книгите. За самостоятелното мислене. За учеността и учените. За критиката, съждението, одобренето и славата. За жените.” (80 с. 8^о). Непосредствено след Първата световна война софийското издателство на Стоян Атанасов в библиотеката си “Самообразование”, към поредицата “Най-хубави книги” (№ 16–20) отпечатва в големия за

времето тираж от 5000 екземпляра книгата “Що е човек? Що е любов? Що е смърт?” в превод от немски под редакцията на Николай Райнов. Книгата претърпява още едно издание от 1928 г., на осмина формат, в по-голям обем, от 136 с. и тираж от 4000 екземпляра. Включена е в “Библиотека за самообразование” (г. XIII, кн. 7) на същия издател, като заглавието е променено на “Що е човек, любов, смърт?”. Отпечатването е извършено при печатаря Херман Поле. Очевидно издателят Стоян Атанасов е успял с книгите на Шопенхауер, които са станали популярни и бързо са свършвали по столичните и провинциалните книжарници, затова през 1921 г. печата отделно съчинението на немския философ “Що е любов?” в обем 44 с. (16^о) в софийската печатница на С. М. Стайков. Същата година се появява и друга книга на Шопенхауер “Избрани места от съчиненията му” в библиотеката “Бисери” на софийския издател Велко Ангелов и превод от немски на Т. Попиванов (130 с. 16^о). Книгата се печата в столичната печатница на Б. А. Кожухаров “Либералний клуб”.

Най-значимото преводно произведение на Артур Шопенхауер у нас до 1944 г. обаче си остава книгата “Безсмъртните мисли на Шопенхауер”, издадена от Светослав Славянски (Светослав Печеников) в неговата библиотека “Безсмъртни мисли” под № 4. Преводът от оригинала е на Живка Драгнева и Катя Папазова. На една от вътрешните титулни страници издателят е отбелязал, че авторските права са притежание на “Лонгмънс и Ко” от САЩ и самия Св. Славянски за България, а книгата се одобрява и препоръчва от Министерството на народното просвещение и щаба на войската към Министерството на войната. Второто издание на книгата е осъществено една година по-късно. Самият издател е посочил, че “отпечатването и подвързването се извършва в собствените книгопечатен и книговезки отдели на издателството”, което се е помещавало на ул. “Гурко” 22 в София. Удачният печат, художественото оформление и подвързия говорят за доста добре уреден издателски процес. Изданието е снабдено с предговор на единия от преводачите – д-р Катя Папазова. В него авторката се спира на някои моменти от биографията и творчеството на големия немски философ. Още в началото К. Папазова изтъква обстоятелството, че неотдавна е чествана 150-годишнината от рождението на Шопенхауер, което идва да ни подсети, че книгата се издава в този цялостен и завършен вид във връзка със значимото събитие. Самият предговор носи скритото послание на преводачите

и издателите – това издание се появява във времето на Втората световна война, сякаш да потвърди казаното от Шопенхауер, че светът е едно безкрайно море от страдания и че човекът при вида на кървавото настояще съвсем не изглежда да е всемъдро, всеблаго и всемогъщо същество; нещо повече, светът изглежда да е изграден от начало, лишено от разум и мъдрост, в чиято основа се съдържа сляпата воля с безспирния и безсмислен тласък и вечен стремеж, с непрекъснатите копнеещи и неутолими желания (с. 7). В един украсен с публицистични елементи стил авторката изразява още в първите страници на предговора същностните мотиви във философията на Шопенхауер, който дори и сто и петдесет години след рождението си подсказва: “Огледайте се наоколо! Признайте! Нима има едно трайно задоволство, нима всяка наслада не се дължи на това, че тя отменя само едно страдание, една нужда? Нима цялото съдържание на нашия живот не е само един неразумен стремеж, недоволство, страдание? Не сме ли днес свидетели как милиони хора, обединени в народи, тласкани ту от някой безумен блян, ту от умуванията на политиците, взаимно се изстребват? Нима не виждате сега как потоци от пот и кръв текат, за да осъществят хрумванията на отделни личности или за да изкупят техните грешки?” (с. 8). По-нататък в предговора си К. Папазова изтъква духовната връзка на Шопенхауер с Кант и рационалистичния дух на Века на Просвещението и с неговия последовател и критик Фр. Ницше. Така плавно се достига до втората предхождаща основните творби на немския философ част – въстъпителната студия-есе на Томас Ман “Шопенхауер” (с. 13–48). Тук немският писател напомня за духовната съпричастност на Шопенхауер с Платон и Кант, както и с Ницше, Шопенхауеровият ученик, който измени на учителя си (с. 17). Дава и свое тълкувание на корените на песимизма на немския философ, който счита човешкия интелект само като оръдие на волята и ролята му се свежда до това да снабдява волята с морални мотиви, с други думи – да рационализира човешките инстинкти. Волята се явява нещастие, безпокойство, стремеж към нещо, нужда, чезнене, желание и страдание, и тъкмо поради това един свят на волята не може да роди нищо друго освен света на страданието. По най-страшен начин волята задоволява своята жажда и накрая се обръща сама срещу себе си. Говорейки за страданието на света, за бедствията и яростта към живот, Шопенхауер според Т. Ман достига блестящите, ледени върхове на ненадминатото съвършенство (с. 25).

В същинската част на книгата, където е преведено цялостното произведение на Шопенхауер "Светът като воля и представа" (с. 49–216) се потвърждават наблюденията на Т. Ман. Стройните четири части на гениалната творба за пръв път цялостно са представени пред българския читател в една епоха на изпитания за българите и тъкмо поради този факт книгата печели широк обществен отзвук. За това допринася и доброто композиране на изданието. Отделните глави са разделени с разнообразни светли и получерни шрифтове на заглавията с определен кегел на буквата, който е най-отчетлив при водещото заглавие на дадената част, започващо с бяло поле, достатъчно въздух в междуредията, а в основния текст са използвани наред с редовните и курсивни шрифтове. Композиционно същинската част на творбата се разпределя така: ПЪРВА КНИГА. Първо разглеждане на света като представа. Представата подчинена на принципа за достатъчното основание. Обектът на опита и на науката (с. 51–62); КНИГА ВТОРА. Първо изследване на света като воля. Обективация на волята. (с. 63–105); ТРЕТА КНИГА. Второ разглеждане на света като представа. Представата независимо от принципа за достатъчното основание: Платоновата идея. Обектът на изкуството. (с. 106–131); КНИГА ЧЕТВЪРТА. Второ разглеждане на света като воля. Утвърждаване и отричане на волята за живот чрез постигнатото самопознание. (с. 133–216). В самите части някои подглави са отделени със звездички. Очевидно издателят се е стремил да се придържа към оригинала на книгата. Все пак редакторът на книгата Св. Славянски на една от вътрешнотитулните страници уточнява, че основният текст е "избраното из съчиненията на Шопенхауер" в превод на д-р Катя Папазова, а въстъпителното есе на Томас Ман е в превод на д-р Живка Драгнева. Пак на същото място се посочва разпространението на библиотека "Безсмъртни мисли" – тя се издава в повече от двадесет страни в света, като на следващата страница, центрирано в наборното поле, над кратко мото е отпечатана емблемата на българската библиотека "Безсмъртни мисли". Може да се каже, че с издаването на "Безсмъртните мисли на Шопенхауер", в чиято основа лежи трудът на Шопенхауер "Светът като воля и представа", българският читател за пръв път цялостно и всеобхватно се запознава със значимите идеи на немския философ, който в една сравнително достъпна и логична форма разглежда някои човешки състояния, издигайки ги до философска категория – желание, спокойствие, щастие, страдание, стре-

меж, срам, егоизъм, полов инстинкт; дава нови тълкувания за добро и зло, за прекрасно и грозно като етически и естетически категории. Колкото и абсурдни в песимизма си да са разсъжденията на Шопенхауер, те звучат съвременно и в нашия динамичен и глобализиран свят.

Известно е, че Томас Ман нарича Ницше, Шопенхауер и Вагнер “звездно триединство” и признава тримата за основа при оформянето на естетическите си възгледи. В книгата си “Томас Ман. Епическо творчество. Светоглед. Живот.”, издадена през 1975 г. (Берлин и Ваймар, изд. “Ауфбау”) Инге Диерсен отбелязва, че Томас Ман чете Ницше и Шопенхауер, поема жадно тяхната философия, без да се нарича “ницшеанец” и “шопенхауерец” и на тях дължи много идеи, които преработва и смесва със собствените си възгледи (с. 62) в творби като “Тонио Крюгер” и “Тристан” (издадени в България през 1930 г. от издателство “Юрукови”, а също така и в много по-късно публикувани у нас романи като “Доктор Фаустус”, “Буденброкови” (с. 54 и с. 315).

И друг съвременник на първите български издатели след Освобождението – **Фридрих Ницше** (1844 – 1900), отбелязва трайно, дълголетно присъствие в националната книгоиздателска традиция. Още през 1901 г. в превод от немски столичната печатница на Иван К. Цуцев отпечатва една малка брошура “Избрани афоризми” (15 с. 8^о) на видния немски философ. През 1905 г. печатницата издателство на Стоян Атанасов – София, в опита си да търси модерни западноевропейски автори, издава един от най-важните трудове на Ницше “Тъй рече Заратустра”. Книга за всекиго и никого” в превод от оригинала на Димитър Дечев, в две части (I. 117 с., II. 106 с.; 8^о). Същата книга предизвиква оправдан интерес особено сред българската интелигенция и силно повлиява върху творчеството на Пенчо Славейков и литературния кръг “Мисъл”. В навечерието на Първата световна война – 1915 г., когато България отново е на кръстопът, а съдбоносните въпроси за смисъла на човешкото съществуване с особена острота отзвучават в съзнанието на българската интелигенция, един много по-прецизен и художествено обработен превод на Мара Белчева, под вещата и вискателна редакция на Пенчо Славейков, се появява на книжния пазар, издаден от авторитетното пловдивско издателство “Христо Г. Данов”. Тази книга излиза в солиден обем от 325 с. на формат 4^о, със заглавието “Тъй рече Заратустра”. Книга за всички и никого.” Но през следващите години, като финален акорд

на всенародната покруса от Ньойския договор и пропилените въжделения на българския народ се появява и друго издание на тази творба: "Така каза Заратустра. Книга за вси и никого". (С., Самообразование, Царска придворна печ., 1919, 320 с. – Библиотека "Най-хубавите книги" № 1–15). Преводач е писателят и специалист по естетика Николай Райнов, един автор, преводач и дори издател с изключителна възискателност към превода и оформлението на българската книга. Това го кара през 1938 г. да направи второ "поправено" преиздание на своя превод, благодарение на близкото си сътрудничество с издателя Стоян Атанасов, който рискува и спечелва, издавайки книгата в доста голям за времето тираж от 4000 екземпляра. Изданието е реализирано в столичната печатница на П. К. Овчаров, в обем 296 с. и влиза в библиотечната поредица "Прометей", № 3–5. Тази философска творба, където аналитично-разсъдъчното органично се смесва с белетристично-повествователното и поетичното внушение, има дълбоко отражение през годините върху българския читател, особено при творците на родната литература, които черпят нови мотиви и тези – за свръхчовека, за доброто и злото, за мъдростта и състраданието, и най-сетне – за прозрението на индивидуалиста. Неслучайно финалът на творбата звучи като просветление за мъдрия самотник Заратустра, успял да надмогне в себе си страдание и състрадание, да разбере, че човекът е кален поток и неговите тредиционни състояния и добродетели като щастие, справедливост, състрадателност се превръщат в безсмислени ценности, за да отстъпят мястото си на други, нови – на учението за свръхчовека, който е и светкавица, и лудост, и една нова, върховна надежда. Не бива да забравяме, че и това второ преработено издание, с предисловието от десет подглави, с първата част "Заратустрови речи", с останалите три части, композиционно и тематично представят една гениална философска творба, която насочва към заключителните акорди на предвоенното време и сякаш подготвя хората от преломната епоха за нови страдания. "Да създаваш – то е голяма избава от страданието и олекване на живота – казва Ницше. – Но дори и да станеш създател, пак има нужда от страдание и много превръщане! Да, мното горчиви умиралки трябва да има вашия живот, о, създатели!" (с. 74, гл. "На блажените острови"). Шокиращи, сурови и същевременно пълни с философски подтекст звучат думите на учителя Заратустра към народа в главата "За жалостивците", които са и послания за българите в преломното време:

“Ах, къде по света са ставали по-големи глупости, отколкото между жалостивците? И що в света е причинявало повече страдание, отколкото глупостите на жалостивците?” (с. 78). Поетът-философ призовава за твърдост и неуязвимост към състраданието, което може да се окаже гибелна ценност. Много поучителна в навечерието на социални катаклизми е мисълта на Ницше, която редакторът-преводач на книгата неслучайно е дал шпацирано (с разредка) – благородните души не искат нищо безвъзмездно, за разлика от всеки в послушната тълпа на добряците и примирените (с. 178). Благородните души не стават служители на жреца на старите кумири; те не искат да запазят себе си; загиващите са достойни, защото те единствени минават оттатък, в отвъдното (трансцендентното). Затова и “добрите люде никога не казват истината” (с. 179), а и у най-добрия има нещо за отвращение (с. 183). Така Ницше стига до българския читател с посланието да бъдат отхвърлени “вехтите скрижали” на традиционните ценности. Това обаче у нас не на всички се харесва. Особено пък на представителите на марксистическата идеология или близки до тях съмишленици. За пример може да ни послужи солидното издание на Любен Казанджиев “Анти-Нитче. Книга за изобличаване на един голям лъжефилософ – лъжепророк и за утвърждаване духовните ценности, отречени от него”, чиито две доста обемни части са отпечатани от софийската печатница “Пряпорец” във внушителните обеми от 376 с. и 528 с. (8⁰) през 1931 и 1932 г., и то в тиражи от 1200 и 1500 екземпляра. Не бива да се забравя и фактът, че авторът издава книги с проболшевишка проблематика и има книга за “вожда и кумира Ленин”, както и издадено обемно съчинение “Против Вайнигер” в 378 с. Любен Казанджиев сътрудничи на списание “Листопад” и от неговите страници заема отбранителни позиции в остра полемика с Димитър Иванчев, който пише отрицателни рецензии за книгата на Казанджиев в рубриката “Критични отзиви” на сп. “Философски преглед”. Така в кн. 2, 1933 на списанието бъдещият голям наш библиограф изчерпателно рецензира двата тома на “Анти-Нитче”, като изтъква като положителна страна донякъде познавателния ѝ характер и пристрастност, но не и научно обоснована критика. Налице е чисто догматично отнасяне към Ницше. Както сочи Иванчев, авторът се спира подробно на всяка глава от “Тъй рече Заратустра”, вади цитати и предава с незначителни забележки съдържанието им, без да даде възможност на читателя да добие по-ясна представа за свърхчовека, застанал

като основна идея в това съчинение (с. 187). По същия начин Казанджиев постъпва и при анализа на “Антихрист” и “Esse Homo”, където липсват сериозни аргументи срещу ницшеанството. Във втория том, проследяващ личността и идеите на Фр. Ницше като общочовешки проблеми, основната теза на автора е формулирана още в първата му глава “Фр. Нитче, човекът и неговата психопатология” и продължени при разглеждане на “Воля за власт” и “Преоценка на ценностите”. Почти навсякъде в тома Ницше е представен като душевно болен и по тази причина такова е качеството и на научната продукция на немския философ – нещо, което Д. Иванчев аргументирано оборва, обръщайки внимание, че при използване на библиографските източници Л. Казанджиев не цитира от къде и на какъв език ги е използвал, а опитът на автора да съперничи на стила на изложение у Ницше е бил твърде несполучлив. Л. Казанджиев отговаря в кн. 1–2, 1933 на сп. “Листопад” с “един доста неприличен език” според самия Д. Иванчев, върху рецензента и дори върху редактора на “Философски преглед” проф. Д. Михалчев. Това пък принуждава Д. Иванчев да напише нов материал във “Философски преглед”, кн. 4 от септ.-окт. 1933 (с. 365–370), където обосновава необходимостта от научна методология при философската критика. За този вид критика авторът изтъква една основна теза – българският критик на философска литература трябва да пристъпва към писане и издаване на свое полемично съчинение само след задълбочена подготовка и достатъчно познаване на библиографските източници, на издадената по проблема литература не само на български, но и на други езици. В случая обаче тъкмо това не е налице у “Анти-Нитче”, тъй като създателят на тази книга не борава с езиците немски, английски и френски, на което са публикувани поне “сто труда, написани за и против Ницше”.

Друго значимо произведение на Фридрих Ницше, което бива издадено в 1912 г., е “Антихриста. Опит за критика на християнството”, в превод от немски на Ал. В. Пулев. Както се посочва на титулната страница, това е книга първа от замисления в четири тома труд на немския философ “Преоценка на всички ценности”. Отпечатана е в старозагорската печатница “Светлина” и излиза на книжния пазар в съдбоносната за България година – на Балканската война. В послеслова си, желаяйки донякъде да се дистанцира от шокиращите на места нетрадиционни идеи на Ницше, преводачът отбелязва: “Възможно е най-сетне и някои да се запитат, дали с Антихриста не

се насилват отворени врати, още повече, че християнството изглежда да е вече в предсмъртния си час. Нека, обаче, не се забравя, че макар и да сме се простили с християнските догми и обряди, – все пак х р и с т и я н с к и я м о р а л, против който Ницше “води война”, си остава господствуещ.” (с. 141).

Самият текст на “Антихриста” е твърде голям и неочакван удар върху смисъла на християнското общество и той нееднозначно се приема от българския читател. В глава 62 Ницше изрича думи, които звучат светотатствено дори за не чак дотам вярващия българин: “Аз осъждам християнството, аз издигам против християнската църква най-ужасното от всички обвинения... За мене тя е най-голямата от всички въобразяеми корупции, тя се е стремилa към най-голямата, възможна само, развала, християнската църква не остави нещо незасегнато от своята корупция, тя направи от всяка ценност – нищожност, от всяка истина – лъжа, от всяка честност – душевна низост.” (с. 135). За Ницше паразитизмът на църквата и нейното велико проклятие, нейният велик инстинкт за мъст са позорно петно за човечеството. Не са ли например кръстоносните походи в името на църквата висше пиратство, задава си въпроса немският философ (с. 131), не води ли тя една целенасочена борба срещу науката, културата и всяка възвишеност и благородност, обявявайки ги за грях?” (с. 98). За Ницше понятието за Бога и морала са фалшифицирани от свещеничеството. В тази насока дори философите помагат на църквата, изграждайки лъжата за “нравствения ред” (с. 26). Според този ред съдбините на индивида и на отделния народ са в Божията воля, която награждава или наказва според степента на послушание. Тъкмо тази теза е абсурдна, както за автора, така и за българския читател, който вече мисли за своето освобождение от чуждата опека, пък била тя от Бога, съседите, Великите сили. Този нов мит, непокорството, е едно послание към българския читател, подсилено с още една кратка творба на Ницше, излязла през 1915 г. от старозагорската печатница на М. Касабов, в превод на Гео Милев: “Дионисиеви дитирамби. Плачът на Ариадна. Видността на най-богатия. Слънцето залязва.” (15 с. 8^о). Все пак най-завършеният опит да се представи в обобщен и синтезиран вид най-ценното от творчеството на големия немски философ се съдържа в книгата “Безсмъртните мисли на Нитче. Представени от Хайнрих Ман”, превод от немски на Боян Дановски. Това заглавие е издадено от Светослав Славянски в редактираната лично от него

библиотечна поредица “Безсмъртни мисли” (№ 3). Книгата излиза през 1940 г. от столичната печатница “Полиграфия” на шестнайсетина формат в обем 227 с., с един лист портретна илюстрация. Тиражът е значим за подобен род съчинения – 3000 екземпляра и дори след две години се налага книгата да се преиздаде поради големия интерес.

Така в продължение на четири десетилетия преведените у нас съчинения на Фридрих Ницше тревожат и плашат, предизвикват омраза и възхищение, будят съмнения и изтръгват българската интелигенция от леността и покоя. До българския читател достигат нравствените категории, които въвежда Ницше – добро (волята за живот като воля за власт и могъщество); лошо (всичко, което произтича от слабостта); мотивът “свръхчовек” като морал на господарите на живота и т. н. По този начин в България още в началото на века проникват идеите на гносеологическия релативизъм, на волунтаризма и съвременния ирационализъм. Ницше оказва влияние върху Гео Милев и особено върху Пенчо Славейков, чиито съчинения са издавани приживе и след смъртта му: “Сянката на свръхчовека”, “Химни за смъртта на свръхчовека”, “На другия бряг”, “Фридрих Ницше” (1903), “Немски поети” (1911), “На острова на блажените” (1932) и др.

Някои изследвания на български автори върху Ницше се стремят да осмислят творчеството му в културологичен аспект. През 1904 г. например в Казанлък Кръстю Ив. Пеев издава преводната книга на Г. Маркелов “Философията на Ницше като културна проблема” (печ. Ив. Гутемберг, 62 с.⁸⁰). Преводът е на Андрей Тодоров.

В 1914 г. излиза и книгата на Иван Коларов “Философията и естетиката на Пенча П. Славейкова” (С., 88с.), където за пръв път се прави цялостен преглед на идейните мотиви и философските прозрения на П. П. Славейков, съотнесени и към влиянието на Фр. Ницше. Под въздействието на немския философ е и Димо Кьорчев. Това личи от том първи “Литературно-философски фрагменти” на неговите “Избрани съчинения” (Т. I. С., Държ. печ., 1933. 397 с.⁸⁰) под редакцията на Янко Янев. Самият Я. Янев освен издадения през 1932 г. очерк за Димо Кьорчев публикува и свои философски съчинения, близки до идеите на Ницше и Хегел: “Антихрист” (С., 1926), “Героичният човек” (С., 1934), “Върху ирационалното в историята. Опит върху проблемата на историята с оглед към логиката на Хегеля” (С., 1927), “Хегел. Личност, съдба, философия.” (С., 1928). Тук заслужава да отбележим и превода на Ячо Хлебаров на книгата “Фридрих Ницше

кат художник и мислител” от Алоиз Рил, която е издадена още през 1907 г. от Литературно-критическа библиотека “Буревестник” (№ 4 и 5, год. I) и отпечатана в печатницата на К. Т. Мотавчиев (120 с. 8⁰). Сред преводната критическа литература на Ницше е редно да посочим и книгата на полския писател модернист Станислав Пшибишевски “Шопен и Ницше – към психологията на индивидуума”, в превод на Димитър Велев, публикувана през 1921 г. в София в библиотека “Философско-критическа серия “Везни” (№ 4) на едноименното издателство “Везни” (Ст. Загора, печ. “Светлина”. 40 с. 8⁰). В превод на Т. Бучински през 1930 г. врачанската печатница-издателство “Вл. Пършоров” издава студията на А. Дауге “Мотиви из културно-педагогическите възгледи на Фридрих Ницше” (64 с. 16⁰). През 1937 г. бива издадена и книгата на Р. Словцов “Мартин Лютер; Хенрих Хайне; Фридрих Нитче” от книгоиздателство-печатница “Древна България” в библиотечната поредица “Малки роман. биографии” (Г. I, кн. 5). Преводът от руски е дело на Крум Йорданов (38 с. 16⁰). Посочените преводни издания открояват една ясно очертана тенденция – Фридрих Ницше присъства в българския книжовен живот и неговото творчество дава отражение върху дейността на творци на националната художествена литература, служи за модел в преоценката на философските и педагогическите знания у нас. Тези посоки се допълват и от издаваните преводни автори, които пишат за Ницше и обогатяват по този начин палитрата на знанията за този модерен философ на XIX век, който и в следващите десетилетия продължава да звучи актуално и при който виждаме един своеобразен синтез на творческо претворяване на наука, изкуство и философия. И до днес българските автори търсят общото и различното у немските титани на духа. Пример за това е излязлата през 1994 г. книга на Велизар Илиев “Ницше и Гьоте” (Варна, изд. Тедина, 1994. 216 с. 8⁰), която от нови философско-естетически позиции тълкува творчеството на големия немски философ, разглеждайки основни творби на Ницше: “Раждането на трагедията”, “Човешко, твърде човешко”, “Веселата наука”, “Случаят Вагнер”, “Ницше контра Вагнер” и други произведения, свързани с осмисляне на философските и естетическите позиции на Гьоте и Ницше спрямо собственото си творчество и по отношение на великите композитори Бетховен и Вагнер, а също и към проблемите на изкуството, видовете култура, митовите, природата, романтизма.

В наши дни издателство “Наука и изкуство” издаде в своята

специализирана библиотека “Естетика и изкуствознание” книгата “Раждането на трагедията и други съчинения”, с предговор, встъпителна студия и съставителство от проф. Исак Соломон Паси (С., 1990, 376 с. 8^о). Новият момент при това издание е, че включва малко познати и непубликувани произведения на немския философ: “Раждането на трагедията или елинизъм и песимизъм”, представена с две творби “Опит за самокритика” от 1886 г. и “Раждането на трагедията от духа на музиката” (1872); “Несвоевременни размишления” (1873 – 1876) и по-специално “Рихард Вагнер в Байройт” (1876); “Човешко, твърде човешко” (1878); “Случаят Вагнер. Проблемът на един музикант” (1888) и “Ницше contra Вагнер. Документи на един психолог” (1889). Както сам посочва Исак Паси в предговора си, с настоящето издание той е открил пътя за следващи издания на големия немски философ на български език, които биха се осъществили от следващите български интелектуални поколения. По-нататък във встъпителната си студия “Естетиката на Фридрих Ницше” той акцентира върху мястото на немския философ в немската естетическа традиция, на проблематиката в неговите съчинения от античността и Сократ до епохата на Шопенхауер и Вагнер, заключавайки, че естетиката на Ницше би могла да бъде разбрана само във връзка с неговата философия, но пък и самата Ницшева философия може да се тълкува само ако се намерят допирните ѝ точки с природата на естетическото (с. 46). Така композирана, книгата на издателство “Наука и изкуство” наистина е една отправна точка за реализиране на следващи издания в областта на европейската философска и естетическа мисъл.

От казаното дотук може да обобщим, че Фридрих Ницше се превежда значително повече в България в сравнение с другите философи на XIX век. Издатели от цялата страна охотно се ангажират да издадат и да отпечатаат в немалки тиражи неговите творби “Антихрист”, “Така каза Заратустра”, както и други негови фрагментни творби. Най-прецизни издания на Шопенхауер и Ницше прави Светослав Славянски, като публикува творбите им с пространни встъпителни студии от Жулиен Бенда, Томас Ман и Хайнрих Ман. Сред най-сполучливите са преводите на Николай Райнов, Живка Драгнева и Катя Папазова, Александър В. Пулев, Райна Ганева, Димитър Дечев, Мара Белчева. Между вещите редактори на Ницше са Пенчо Славейков и Светослав Славянски. Издателят Стоян Атанасов пуска значителни тиражи на “Така каза Заратустра” и дори прави второ изда-

ние. В публикуване на творби от немските философи се включват авторитетните пловдивски издателства "Христо Г. Данов" и "Драган Манчов", печатница-издателство "Спиро Гулабчев" в Русе, Коста Евстатиев от Варна. Книгите излизат в авторитетни библиотечни поредици: "Прометей", "Бисери", "Самообразование", "Съвременни знания", "Безсмъртни мисли" и др. В някои научно-литературни издания се води полемика "за" и "против" българската философия критика към Ницше. Преведените у нас съчинения на Кант, Шопенхауер и Ницше имат важно значение за българската философска мисъл, за родната литература и наука, а заедно с това формират нова издателска естетика в българското книгоиздаване.

В заключение ще посочим, че преводната философска книжнина в разглеждания период 1878 – 1944 г. оказва съществено влияние за формиране и утвърждаване на националната книгоиздателска традиция, като заедно с това служи за своеобразен модел на обществена комуникация между западноевропейска философска мисъл и творческите нагласи на българската интелигенция, приобщавайки я към световните културни ценности. Превежданите книги българските издатели поставят в най-утвърдените библиотечни поредици, което играе важна роля за популяризирането им и тематичната ориентация сред българските читатели. Заедно с това преводната книжнина има общообразователно и просветно въздействие, формира етически и естетически категории у няколко подрастващи поколения. Неслучайно с издаването на преводна книжнина с философски характер се заемат Министерството на народното просвещение и други културни ведомства, което говори за институционализирането на този тип издателска дейност. При преводите и редактирането участват утвърдени български белетристи, поети, драматурзи, философи и психолози, които са добри познавачи на общочовешката философска съкровищница и боравят добре с чуждоезиковите текстове – старогръцки, латински, немски, френски и английски. Някои от преводните съчинения достигат и чрез превод от руски издания. В научнолитературния печат, особено между двете световни войни, се водят полемки по повод на оценки за един или друг представител на философската мисъл, който е представен в преводи пред нашите читатели. От направените наблюдения можем да заключим, че в периода 1918 – 1944 г. се забелязва разцвет на преводната философска книжнина. Тогава излизат най-много и най-значими творби, добре редактирани и художествено

оформени, някои реализирани със завидно полиграфическо изпълнение, в големи за времето тиражи и на достъпни цени.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Български книги 1878 – 1944.** Библиографски указател. Т. I – VI. С., НБКМ, 1978 – 1983.

2. **Георгиев, Л.** Организация на издателския процес. История и съвременни аспекти на издателската дейност в България XIX – XX век. В. Търново, Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”, 1994. 120 с.; Свищов – издателски и печатарски център XIX – началото на XX век. Свищов, Междунар. фондация “Алеко Константинов”, 1997, 400 с.

3. **Germanistische studententexte.** Ansichten über Lirik. Veb verlag enzyklopedie. Leipzig, 1980. p. 218. [Виж статията на Готфрид Бен (1886 – 1956) “Проблеми на лириката” (с. 218). Тълкувайки понятието “артистичност” като опит на изкуството да запази своята смисленост в рамките на общия упадък, Готфрид Бен го разглежда в тясна връзка с философията на Ницше, чиито основни произведения, както посочихме, са превеждани от началото на века до 1944 г. и в тях се съдържа и тази проблематика. Според Готфрид Бен понятието “артистичност” обхваща цялата проблематика на експресионизма, на абстрактното, на антихуманното, на атеистичното, на антиисторическото, на цикличното, на “кухия човек”. Това понятие, както твърди Бен, е навлязло в нашето съзнание чрез Ницше, който го е възприел от Франция (пак там). По този въпрос още: докладът на Готфрид Бен, изнесен на 21 август 1951 г. в университета на Марбург, публикуван същата година от издателство “Лимес” във Вестбаден (Limes Verlag Wiesbaden).

4. **Данкова, Р.** Екзистенциалните идеи на Владимир Соловьев и тяхната мотивация. – В: **Соловьев, Вл.** Кратка повест за антихриста. Три речи в памет на Достоевски. В. Търново, Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”, 1994, 5–16; Първото представяне на Соловьев у нас. – Пак там, 105–109.

5. **Иванчев, Д.** Български периодичен печат 1844 – 1944. Т. I – III. С., Наука и изкуство, 1962 – 1969.

6. **Иванчев, Д.** Любен Казанджиев: Анти-Нитче [Критични отзиви]. – Ф и л о с о ф с к и п р е г л е д, 5, март – април 1933, № 2, 186–190.

7. **Иванчев, Д.** Ницше като противник на досегашния морал и на религията на състраданието. – Ф и л о с о ф с к и п р е г л е д, 5, септ.–окт. 1933, № 4, 346–357. [В края на тази студия авторът отбелезва, че “печатаното дотук е отделна глава от един по-голям труд, който авторът смята да издаде като книга – при пръв сгоден случай”.]

8. **Иванчев, Д.** Още няколко думи за “Анти-Нитче” на Л. Казанджиев. – Философски преглед, 5, септ.–окт. 1933, № 4, 365–370.

9. **Inge Diersen. Thomas Mann. Episches Werk Weltanschauung Leben.** [Инге Диерсен. Томас Ман. Епическо творчество. Светоглед. Живот.] Berlin und Weimar, 1975, Aufbau-Verlag, 1975. 436 p.

10. **Казанджиев, Л.** Анти-Нитче. Книга за изобличаване на един голям философ-лъжепророк и за утвърждаване духовните ценности, отречени от него. Т. I–II. С., печ. Пряпорец, 1931–1932. 376 и 528 с.

11. **Кант, Им.** Безсмъртните мисли на Кант, представени от Жулиен Бенда. (Прев. и предг. от Райна Ганева). С., Светослав Славянски [Литопечат], 1942. 280 с. с портр. – Библ. Безсмъртни мисли. № 9.

12. **Кант, Им.** Към вечен мир. Филос. очерк. С предг. към бълг. прев. от С. Киров. Прев. от ориг. Е. Т. Колев. Под ред. на Михаил Пундев. С., Всеобща библ. Просвета, печ. Воен.-изд. фонд, 1920. V, 58 с.

13. **Кант, Им.** Логика. Превод и встъп. студия Дим. Денков. С., ГАЛ-ИКО, 1994. 224 с.

14. **Марков, С.** Нравствените императиви на анархизма. – В: П. А. Кропоткин. Нравствените основи на анархизма. В. Търново, Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”, 1993. 5–17.

15. **Ницше, Фр.** Антихриста. Опит за критика на християнството. Прев. от нем. Ад. В. Пулев. Ст. Загора, печ. Светлина, 1912. 141 с.

16. **Ницше, Фр.** Безсмъртните мисли на Нитче. Представени от Хайнрих Ман. Прев. от ориг. Боян Дановски под ред. на Св. Славянски. С., Св. Славянски, печ. Полиграфия, 1940. 227 с. 1 л. портр. – Библ. Безсмъртни мисли, № 3; 2. изд. 1942. 225 с.

17. **Ницше, Фр.** Елизабет Фьорстер. Зараждането на “Тъй рече Заратустра”. Послеслов (по Архив “Ницше”, Ваймар, юли 1910). – В: Ницше, Фр. Тъй рече Заратустра. Книга за всички и никого. Прев. от нем. Мара Белчева, под ред. на Пенчо Славейков. Пловдив, изд. и печ. Хр. Г. Данов, 1915. 2 изд. С., Логис/Комо, 1990, 204–211. (Според преводачката Мара Белчева преводът под ред. на П. Славейков е започнат и завършен между 1904 и 1906 г., като първите две части са отпечатани преди смъртта му, а последните са прегледани от Боян Пенев, с близкото участие на д-р Кр. Кръстев.)

18. **Паси, Исак-Соломон.** Естетиката на Фридрих Ницше. – В: Ницше, Фр. Раждането на трагедията и други съчинения. С., Наука и изк., 1990, 7–51.

19. **Рихард Вагнер и Байрот.** – В: Илиев, В. Ницше и Гьоте. Варна, Тедина, печ. Бряг-Принт, 1994. 90–133.

20. **Чолаков, К.** Ролята на несъзнаваната душевност в психоанализата на Фройд. – Философски преглед, 4, ноем. – дек. 1932, № 5, 446–464.

21. **Шопенхауер, А.** Безсмъртните мисли на Шопенхауер. Представени от Томас Ман. Прев. от ориг. Ж. Драгнева и К. Папазова. Ред. Св. Славянски. С., изд. ред., печ. Полиграфия, 1940. 216 с. 1 л. портр. – Библ. Безсмъртни мисли, № 4; 2. изд. 1941.

22. **Шопенхауер, А.** Що е човек, любов, смърт? Прев. от нем. с предг. от Н. Райнов, Ст. Атанасов (печ. Херман Поле), 1928. 136 с. – Библ. за самообразование. Г. XIII, кн. 7.

Енеолитна свастика с писмени знаци (сакрални) от Градешница.